

UDK 811.163.41'373.7(049.32)

VLADAN JOVANOVIĆ
Institut za srpski jezik SANU

O FORMAMA UČTIVOSTI U SRPSKOM JEZIKU

Bojana Milosavljević, *Forme učtivosti u srpskom jeziku*,
Učiteljski fakultet, Beograd, 2007, 177

Nedavno se u ediciji „Monografije“, koju izdaje Učiteljski fakultet u Beogradu, pojavila knjiga *Forme učtivosti u srpskom jeziku* autorke Bojane Milosavljević, asistenta Učiteljskog fakulteta u Beogradu i saradnika Instituta za srpski jezik SANU. Ova monografija je nastala iz magistarskog rada *Forme učtivosti u srpskom jeziku (leksičko-sintaksička i semantičko-pragmatička analiza)*, odbranjenog 2006. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Knjiga se sastoji od četiri dela: I. „Uvod“ (11–19), II. „Teorijske osnove“ (21–35), III. „Forme učtivosti (leksičko-sintaksička i semantičko-pragmatička analiza)“ (37–146) i IV. „Zaključak“ (147–151). Nakon rezimea na engleskom jeziku (153–154), spiska korišćenih izvora u istraživanju (155–156) i spiska literature (157–162), data su tri registra: registar formi učtivosti (163–166), predmetni registar (167–172) i autorski registar (173–174).

U „Uvodu“ autorka je najpre iznela predmet, zadatke i cilj rada, osvrnuvši se na prethodna istraživanja formi učtivosti u domaćoj i stranoj literaturi. U poređenju sa situacijom u anglosaksonskoj i opšteslavističkoj literaturi, autorka je primetila da ove forme nisu sistematski opisane u našim tradicionalnim gramatičkim priručnicima. Stoga je autorka smatrala da je „forme učtivosti potrebno [...] sistemski opisati (gramatički, pragmatički, semantički i stilistički), kako bi se upotpunio opis savremenog srpskog jezika“ (str. 11). Građa za ovo istraživanje prikupljena je iz raznovrsnih izvora savremenog književnog i razgovornog jezika, usmenog i pisanog vida.

U drugom delu rada, koji nosi naslov „Teorijske osnove“, autorka je definisala najpre *pojam jezičke učtivosti*, iznoseći osnovne metodološke postavke aktuelnih lingvističkih teorija koje su uticale na njeno istraživanje (istraživanja Penelope Braun i Stivena Levinsona i istraživanje Formanovske), a potom i osnovne postavke *teorije govornih činova*, budući da istraživanje formi učtivosti polazi od govornog čina kao najvažnijeg elementa komunikacije.

U skladu sa odabranim metodološkim postavkama, autorka operiše određenim terminima i pojmovima koje u radu potkrepljuje i velikim brojem primera. To su, između ostalih, i sledeći pojmovi i termini: lice, govornik i sagovornik, pozitivna učtivost, negativna učtivost, govorne strategije, formalan i neformalan stil izražavanja, komunikativna situacija, govorni čin, lokucija, ilokucija, perlokucija, performativni glagoli i dr.

Dakle, kako saznajemo na osnovu pregledne literature o fenomenu učtivosti u jeziku, na istraživanje jezičke učtivosti uticala su istraživanja drugih disciplina, pre svega sociološka istraživanja, čije rezultate nalazimo kod Penelope Braun i Stivena Levinsona. Ovi autori u svom istraživanju polaze od pojma lica kao identiteta i integriteta ličnosti, u kojem se razlikuju dva aspekta: pozitivan i negativan. Pozitivan aspekt lica „odnosi se na želju pojedinca da mu drugi, kao prijatelji, bližnji, pomoćnici, odnosno saradnici u komunikaciji iskažu familijarnost i bliskost, a aspekt negativnog lica odnosi se na želju da mu drugi, priznajući mu autoritet, ukažu čast i iskažu poštovanje“ (str. 22). Opšte postavke njihove teorije, kao i izdvojene govorne strategije kojima se postiže ili ne postiže učtivost, imaju univerzalni karakter, pa se u osnovnim načelima mogu primeniti i na srpski jezik.

Uzimajući u obzir „određenje jezičke učtivosti, kao podfunkcije konativne funkcije govorne etikecije, koje je dala Formanovska, zatim određenje učtivosti kao govorne strategije kojom se čuva i štiti lice i govornika i sagovornika, koju su dali Braunova i Levinson“ (str. 26), kao i rezultate sopstvenog istraživanja, B. Milosavljević jezičku učtivost određuje kao „skup govornih strategija kojima se u govornom činu uspostavlja saradnički odnos sa sagovornikom, a koje se mogu realizovati ustaljenim, konvencionalnim jezičkim formama govorne etikecije, ali i formama koje nisu konvencionalne, već predstavljaju govornikov slobodan izbor“ (str. 26).

U trećem, najopsežnijem delu rada „Forme učtivosti (leksičko-sintaksička i semantičko-pragmatička analiza)“ u okviru govornih činova molbe, izvinjenja, zahvaljivanja, čestitanja i saučešća analizirane su najčešće forme učtivosti u srpskom jeziku. Stiče se utisak da je autorka analizirala gotovo svaki primer iz korpusa — i to detaljno, opisujući ga gramatički, leksički, semantički do najsitnijih nijansi, uvodeći u analizu i pragmatičke parametre koji nam pokazuju da je izbor jezičkih sredstava kojima se izražava učtivost uslovljen medijumom komunikacije i situacionim kontekstom u kome se govorni čin odvija. Tako u medijumu pisanog i govorenog jezika autorka razlikuje formalni i neformalni stil, čiji je izbor uslovljen različitim društvenim faktorima.

Uzevši u obzir ulogu ukupnog društvenog konteksta na izbor konkretnih formi, autorka primećuje da forme učtivosti mogu biti konvencionalnog i nekonvencionalnog tipa. Konvencionalne forme, koje su proizvod društvene regulative, mogu biti orijentisane prema govorniku (prema „ja“) i orijentisane prema sagovorniku (prema „ti“). Prvom grupom formi iskazuje se govornikova namera, a drugom grupom formi iskazuje se budući čin koji sagovornik treba da izvrši. U prvu grupu formi spadaju performativni iskazi i njihove modalizovane i perifrastične varijante, kao što su za govorni čin molbe: *molim, molio bih, zamolio bih, hteo bih da zamolim, upućujem molbu* itd., za govorni čin izvinjenja: *izvinjavam se, hteo bih da se izvinim, žao mi je*, za govorni čin zahvaljivanja: *zahvaljujem se, želim da se zahvalim, izražavam zahvalnost*, za govorni čin čestitanja: *čestitam, želim, upućujem čestitke*, za govorni čin saučešća: *sažaljevam, saučestvujem, izražavam saučešće* itd. U forme orijentisane prema sagovorniku spadaju uglavnom imperativni iskazi: *izvinite, oprostite, ne zamerite* — za govorni čin molbe, *pardon* — za govorni čin izvinjenja, *primite čestitke, neka* + oblik u prezentu — za govorni čin čestitanja, *primite saučešće* — za govorni čin saučešća.

Za razliku od konvencionalnih formi učtivosti, nekonvencionalne forme učtivosti odraz su emocionalno-ekspresivnog stanja govornika i predstavljaju govornikov slobodan izbor, a ilokucija takvih formi prepoznaje se u kontekstu. Autorka za forme ovoga tipa u govornom činu molbe nalazi forme *ljubim te, kumim te, majke ti, života ti ...*, za govorni čin zahvaljivanja *srce si, baš si strašna, živa bila...*, za govorni čin čestitanja *alal vera, sjajno, bravo* i dr.

Autorka je posle svakog analiziranog čina u posebnom odeljku iznela rezultate analize u okviru kojih je tabelarno, na osnovu utvrđenih parametara i kriterijuma, prikazala raspored konkretnih formi.

Na kraju, u zaključku, autorka iznosi opšte rezultate istraživanja analiziranih govornih činova, klasifikujući forme učtivosti u okviru govornog čina na osnovu stepena učtivosti, pripadnosti formalnom ili neformalnom stilu, medijumu u kome je forma upotrebljena, kao i na osnovu toga da li je forma konvencionalnog ili nekonvencionalnog karaktera. Autorka, između ostalog, zaključuje „da se viši stepen učtivosti u srpskom jeziku zasniva na indirektnosti, kako u iskazivanju ilokucije tako i u iskazivanju emocionalnog stanja govornika“ (151). „Najilustrativnije su za to ilokutivne forme u okviru govornog čina molbe, budući da je molba direktivni govorni čin. Indirektno ispoljavanje emocija jasno se primećuje kod ekspresivnih govornih činova (izvinjenja, zahvaljivanja, čestitanja i saučešća), jer su ekspresivi donekle automatizovani govorni činovi, a njihove ustaljene, konvencionalne ilokutivne forme semantički 'istrošene', pa svako odstupanje od uobičajenih, konvencionalnih formi čini ih iskrenijim, snažnijim i delotvornijim“ (151).

I na kraju da se osvrnemo i na registre koji su dodatno doprineli kvalitetu knjige — na registar formi učtivosti i na predmetni registar. Registar formi učtivosti je od posebnog značaja budući da su sve forme učtivosti o kojima se govori u radu popisane, pa se na taj način daje sistematski uvid u razmatrani korpus, koji može poslužiti i za druga istraživanja. U predmetnom registru dati su naučno-terminološki pojmovi koji su uticali na teorijsko utemeljenje ovog istraživanja, a to su pojmovi iz teorije govornih činova, teorije jezičke učtivosti, analize diskursa, semantike, pragmatike, sintakse i leksikologije.

Monografija Bojane Milosavljević *Forme učtivosti u srpskom jeziku* prva je knjiga u srpskoj nauci koja problem jezičke učtivosti razmatra ne samo sa aspekta izbora jezičkih sredstava nego i sa aspekta upotrebe konkretnih formi u zavisnosti od komunikativne situacije koja je uslovljena društvenim kontekstom, pa stoga ova knjiga predstavlja značajan doprinos opisu i normiranju savremenog srpskog jezika, a praktičan značaj ovih istraživanja vidimo u prezentaciji formi učtivosti u gramatikama namenjenim onima koji srpski jezik uče kao strani.